

Джерела та література

1. *Блакитний М.М.* Церковне та соціокультурне життя Північного Лівобережжя України за матеріалами періодичних видань Чернігівської єпархії (1861–1918). На правах рукопису. Чернігів 2019. С. 104.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 679, оп. 3, спр. 6, арк. 214 зв.
3. Там само, арк. 215.
4. Державний архів Сумської області, ф. 813, оп. 1, спр. 145, арк. 37.
5. *Терех М.І.* До історії розвитку освіти в Батурині на початку ХХ ст. // Сіверщина в історії України. К.; Глухів, 2009. Вип. 2. С. 154.
6. Парафіяльний літопис церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Ксьонзівки Чернігівської єпархії (1867–1915) / упоряд.: А.В. Морозова, О.Ф. Тарасенко; відп. ред. О.Б. Коваленко. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2017. С. 16.
7. ДАЧО, ф. 679, оп. 3, спр. 6, арк. 216 зв.
8. Там само, арк. 214.
9. Парафіяльний літопис... – С. 26.
10. *Мешиа В.* Матеріальне становище духовенства в Україні 1875–1900 років // Південний архів. Серія: Історичні науки. 2008. Вип. 28–29. С. 321.
11. Там само.
12. ДАЧО, ф. 679, оп. 3, спр. 6, арк. 218.
13. Там само.
14. Там само.

Пільтай Н. Станове піклування у повсякденному житті парафії Покровської церкви в Батурині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті проаналізовано особливості надання допомоги священнослужителям і парафіянам Покровської церкви Батурина. Досліджується належність виду соціальної допомоги від станового положення. Звертається увага на норми законодавства ХІХ ст. про покладання обов'язків по утриманню тих верств населення, які не здатні себе утримувати, на церкву.

Ключові слова: Покровська церква, парафія, Чернігівська єпархія, Батурин.

Piltai N. The esteemed charity in the daily life of the parish of the Intercession Church in Baturyn (late 19 – early 20 centuries)

The article analyzes the peculiarities of providing assistance to persons of clerical rank and ordinary parishioners of the Intercession Church of Baturyn. The affiliation of the type of social assistance to the class status is investigated. Attention is paid to the legislation of the XIX century on the imposition of responsibilities for the maintenance of those sections of the population who are unable to support themselves on the church.

Key words: Church of the Intercession, parish, Chernihiv Eparchy, Baturyn.

[надійшло до редакції: 14.06.2020 р.]

УДК 94(477.51)(093.3)

Зоя СНИЖОК
(Батурин)

Протистояння особистості та більшовицького тоталітарного режиму в 20–30-х роках ХХ ст. (на основі документів особового походження М.Ф. Боканя)

Більшовицький тоталітарний режим формував у особистості потрібні для ефективного ним управління цінності, норми та зразки поведінки, але при цьому мав багато опонентів – людей з іншими переконаннями. Для детального вивчення світоглядного

протистояння влади й особистості залучається велике коло джерел. Серед них особливе місце посідають документи особового походження, зокрема, мемуари (спогади), епістолярії, щоденники, світлини тощо. Особистий досвід у них поданий у контексті соціокультурних і суспільно-політичних змін у суспільстві, які вплинули на життєдіяльність особистості. Тож, можуть вважатись повноцінним історичним джерелом. Використання цих матеріалів ускладнюється проблемою їх збереження й атрибуції [1].

Мета даного дослідження – розглянути матеріали особового походження як історичне джерело для вивчення впливу тоталітарного режиму на життєдіяльність інакомислячих і долю їх родин на прикладі особових документів батуринського фотографа Миколи Федоровича Боканя, що виявлені у його архівно-кримінальній справі у Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

17 жовтня 1937 р. М.Ф. Бокань був заарештований Батуринським райвідділом НКВС за звинуваченням в участі у нелегальній контрреволюційній організації, проведенні антирадянської агітації, поширенні фотознімків провокаційного характеру. За вироком Спецколегії чернігівського обласного суду від 23 червня 1938 р. він був засуджений до 8 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за ст. 54–10 ч. 2 Карного кодексу УРСР [2], і, відбуваючи покарання, помер у Ягринтабі (Росія) 14 квітня 1942 р. [3]. Під час арешту в М.Ф. Боканя було вилучено копії листів, 42 світлини та зошити із записами особистого характеру [4]. Ці матеріали як речові докази окремим томом були приєднані до його кримінальної справи. Всі вилучені документи були створені М.Ф. Боканем у 30-х роках ХХ ст. з приватною метою й відображають життя його родини у Батурині, релігійно-філософські, суспільно-політичні та педагогічні погляди автора і є вкрай важливими для розуміння життя батуринської родини протягом 20–30-х років ХХ ст. Зазначені документи вміщують автобіографічну інформацію, яка допомагає зрозуміти як формувався світогляд їх автора. В записах вживав російську мову.

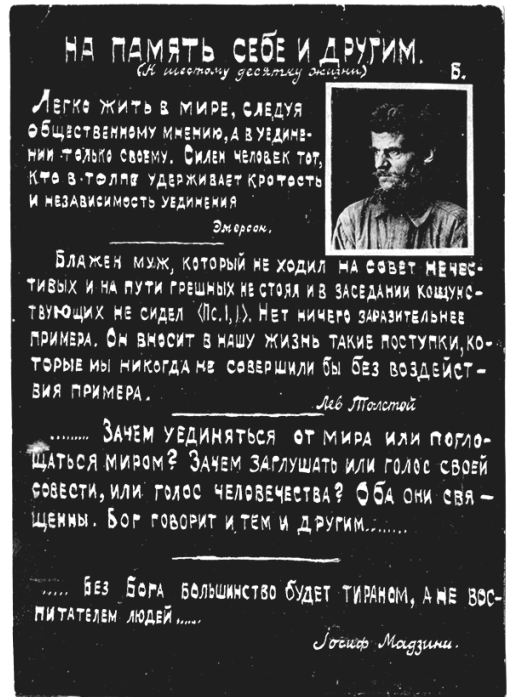
Особисті матеріали М.Ф. Боканя можна поділити на групи: копії листів, мемуари-автобіографії («Из пережитого», «Прошлое и настоящее в снимках (заметки и впечатления)», «Записки отца о воспитании и образовании»), світлини з підписами, фото-колажі («Семья идеалиста», «Участь отрекшихся от отца детей», «Семья, каких на свете много и какие страдают бесцельно», «Отец и сын. Автобиографии контрасть», «Отвергнувшие христианское воспитание и подпавшие под влияние немывлящей толпы», «Несчастные дети, увлеченные на сторону давно устаревшего учения церкви») та малюнки.

Микола Федорович Бокань народився 4 квітня 1881 р. у містечку Батурин Конотопського повіту Чернігівської губернії [5]. Його батько, Федір Іванович, 1843 року народження, походив зі стану заможних батуринських козаків. Служив на різних виборних громадських і державних посадах, зокрема, був членом повітової комісії з генерального межування земель. М.Ф. Бокань характеризує батька-чиновника так: «Строг был Федор Иванович, но справедлив. По тому времени хорошо образованный. Не хватало ему только широты умственного кругозора, проявившегося в обществе в следующем столетии» [6]. Мати за походженням – міщанка з м. Конотоп. Коли Миколі Федоровичу було 4 роки, мати померла, залишивши шестеро дітей, ще за 5 років – втратив і батька. Виховувала М.Ф. Боканя родина дядька – Ф.В. Залеського. Потому з 1894 до 1902 р. він працював у крамницях Таганрога, Новоросійська, Одеси. Там знайомиться з світоглядними ідеями Л.М. Толстого й інших письменників. Під їхнім впливом відчуває відразу до міського життя та повертається до Батурина [7].

Постає питання: як заробляти на життя? «Занятися мне сельским хозяйством по шаблону, я не видел в этом ничего полезного для окружающих: был бы зажиточным крестьянином, каким скоро должны разграбить. Конечно, не хорошо кушать хлеб, не сработанный своими руками, но куда хуже стать тем «хлеборобом-душителем». І схвалює рішення зайнятися власною справою – фотографуванням. Продає спадщину – 8,5 десятин землі, й тримані від продажу кошти витрачає виключно «на дело просвещения масс» [8]. У 1905 р. він одружився з батуринською селянкою Вассою Трохимівною. У родині народилося семеро дітей: Микола, Володимир, Борис, Костянтин, Олександр, Лев та донька Ганна [9].

Саме в Батурині М.Ф. Бокань поринає у самоосвіту. Випишує та читає книги. Користується послугами видавництва «Посредник». Зібрав чималу бібліотеку [10]. З протоколу обшуку відомо, що під час арешту в 1937 р. у нього було вилучено 63 книги «религиозного и секстантско-толстовского учения» [11], які були згодом знищені. Щодо складу бібліотеки, то відомо, що тут були «Круг чтения» та «Путь жизни» Л.М. Толстого. М.Ф. Бокань листувався з послідовниками Л.М. Толстого – В.Г. Чертковим, І.І. Горбуновим-Посадовим. Підписувався на розсилку листів толстовців, зберігав тексти промов учасників конгресу Інтернаціоналу противників війни, що відбувся у Ліоні в 1931 р. (в т.ч. й маніфест А. Ейнштейна до учасників цього зібрання), захоплювався вченням М. Ганді та Р. Тагора [12]. На цьому ґрунті сформувалися дисидентські погляди М.Ф. Боканя, що майже завжди розходилися з офіційною ідеологією: невизнання влади держави над особистістю, скромність у побуті, важливість фізичної праці у власному господарстві, надання переваги духовному над матеріальним, неприйнятність насильницьких дій, тактика пасивного спротиву; не сприймав тотальне відчуження народу від власності, всеосяжний контроль держави над усіма сферами життя, мілітаризацію суспільства, які пропагував тоталітарний більшовицький режим [13]. М.Ф. Бокань прагнув донести до односельців ідеї, якими сам переймався. Пропонував книги з своєї бібліотеки всім бажаючим читати. Та швидко розчарувався, бо літературу брали, за невеликим винятком, лише євреї. Деякий час М.Ф. Бокань товаришував із батуринською «прогресивною молоддю». Але невдовзі зробив висновок: «Как легко захватывает добрых и идейных людей соблазн пьянства...» [14].

Про неприйняття М.Ф. Боканем насильства свідчить той факт, що будучи призваним до війська під час Першої світової війни визвався їхати на Румунський фронт як фотограф, щоб не брати до рук зброю [15].

Іл. 1. «На память себе и другим
(к шестому десятку жизни)».
Фото М.Ф. Боканя

Перше знайомство М.Ф. Боканя з більшовиками відбулося в 1919 р. Тоді Микола Федорович поставився до їх появи у Батурині зі співчуттям, хоча й не сприймав як владу [16].

У 1920-х роках М.Ф. Бокань пережив тяжкі часи боротьби з бідністю. У пошуках заробітку намагався влаштуватися з родиною у Києві й Одесі, але невдало. В 1924–1925 роках сім'я проживала у балагані з дощок біля військових таборів поблизу Батурина, де глава сімейства заробляв фотографуванням. Але на зиму перебиралися у Батурин. Відчуваючи відповідальність за свою родину, М.Ф. Бокань вирішив збудувати власний будинок. За зиму зібрав будівельний матеріал – по 1–2 дерев'яні пластини з кожного двору, де погоджувалися фотографуватися. У квітні 1926 р. змайстрував хату, яку встановив на орендованій у місцевої влади землі поблизу Воскресенської церкви. Але, через конфлікт із владою, змушений був перенести будинок на околицю Батурина. Свою незалежну позицію М.Ф. Бокань дуже цінував: «Строить для того что бы вскоре сломать – это работа дурная, но раз иного выхода нет, то надо работать и дорожить своей независимостью» [17].

Найяскравіше протистояння М.Ф. Боканя та більшовицького тоталітарного режиму проявилася у процесі виховання дітей, оскільки, родина займала важливе місце у системі цінностей Миколи Федоровича. Для тоталітарної системи надзвичайно велике значення мало формування людини нового типу – будівника комунізму. Педагогічним роздумам присвячена значна частина виявлених у архівно-кримінальній справі особистих матеріалів. Зокрема, рукописна брошура «Записки отца о воспитании и образовании», написана М.Ф. Боканем у вересні 1935 р. Автор називає школу «развратом», оскільки вона дає матеріалістичний світогляд, забуваючи про духовність. Освіту вважає справою підготованих людей, а виховання – справою виключно батьків. Щодо навчання – то відповідно до своїх переконань своїх дітей до школи не віддає. Спочатку (з 1916 р.) наймає домашніх вчителів за 6–15 руб. щомісячно, а коли не було чим платити, то старші діти навчали молодших. Дітям надавав у користування домашню бібліотеку [18].

У автобіографічних записках М.Ф. Боканя за 1930-ті роки центральне місце посідають роздуми про долю дітей. Також батько створив кілька фотоколлажів, присвячених цій темі. На нашу думку, Микола Федорович відчував провинку та гірке розчарування через те, що результат виховання виявився іншим, аніж він очікував. Батько хотів втримати дітей від служби на користь існуючій владі, привчити їх до фізичної праці у своєму господарстві. Але перевага у протистоянні виявилася не на боці М.Ф. Боканя: «Когда приходится голодать, то о правильном воспитании, а тем более образовании не может быть и речи, надо искать пропитания» [19].

Вплив радянського шкільного виховання дав про себе діти – за словами М.Ф. Боканя – «зреклися батька», перейнявши панівні ідеологічні настанови тоталітарного більшовицького режиму. Розглянемо, як це відбувалося з кожним із дітей. Про найстаршого сина Миколу батько зазначає, що в 1916 р., коли хлопцю виповнилось 10 років, для нього найняли домашнього вчителя. З'ясувалося, що здібності до навчання він має. Через два роки прибутки М.Ф. Боканя скоротилися і він не зміг далі платити вчителю. Перейняти справу батька (фотографування) Микола відмовився. Вступив у комсомол. Батько з тривогою спостерігав як старшого сина захоплює «общее течение», намагався завадити цьому, схилити до фізичної праці. Але на бік Миколи став голова Батуринської сільської ради (прізвище не вказано), направивши хлопця навчатися на

курси секретарів, потім узявши на посаду діловода. Внаслідок конфлікту з батьком, Микола був «удален из семьи» у 22-річному віці. Як діловод, Микола Миколайович Бокань кілька разів був звинувачений у розтраті коштів і засуджений до ув'язнення у таборах на Далекому Сході [20].

Син Володимир, за характеристикою батька, був звичайним, скромним, домашнім хлопчиком. Теж починав навчання вдома з найманим учителем. У 1919 р. вибух снаряду пошкодив йому очі. На правах каліки проживав у родині до віку 23 років, хоч міг «дещо робити, але не хотів». М.Ф. Бокань завжди у спогадах концентрує увагу на тому моменті, коли діти відділялися від сім'ї. «В 1932 г. в моей семье наступил голод. Тогда его (Володимира) насилу уговорили оставить нас и жить на стороне. Вскоре потребовал принять его обратно, как нетрудоспособного. Отказали. Тогда он, подстрекаемый властями, стал грозить сжечь наше жилище, 2 раза ночью, когда я был болен, разбивал стекла в окне». М.Ф. Бокань звинувачує місцеву владу у розриві й з цим сином. Аргументує це тим, що голова сільради підтримував Володимира – видав йому безкоштовно борошно, тоді коли його не вистачало для працюючих, приймав його у себе вдома, годував, «ибо натравление сына на отца входит в обязанности каждой власти, если последний участия в деятельности её не принимает» [21].

Влаштований більшовицьким режимом Голодомор забрав життя іншого сина М.Ф. Боканя – Костянтина, надзвичайно тихого, працелюбного хлопця. «Если изъят хлеб, то и

Іл. 2. «На 25 году жизни при родителях Владимир уходит на отдельную квартиру. 13.06.1932».

Фото М.Ф. Боканя

другие продукты питания стали по цене совершенно не доступны. Упросили 22 лет сына Костю обходится средствами, добываемыми им своим трудом». Щоб прожити, Костянтин влаштувався на роботу у сільськогосподарську артіль за харчі. Але годували дуже погано. Давали варену гречану луску з невеликим додаванням муки. Увечері 30 липня 1933 р. Костянтин повертався після роботи з колгоспного поля, знесилений, ліг на землю, там і помер. У свідоцтві про смерть батуринський фельдшер визначив причину смерті, як «истончення». Батько зберігав фотокопію цього свідоцтва як доказ злочину тоталітарної влади. «Замучен он тем злодеем, имя котрому – «организация»... У хазяинов это случиться не могло. Всегда можно было бросить одного и перейти к другому. Но если все «организовано» куда пойдешь?» Цю сімейну трагедію М.Ф. Бокань зафіксував на фото: місце смерті Кості, біля могили померлого сина, його поминання родиною [22].

М.Ф. Бокань покладав надію на молодших дітей – Олександра, Лева (Леоніда) та Ганну. Але і в цьому випадку зазнав поразки. Гіркота та душевні страждання відчувається у малюнку Миколи Федоровича «Зарисовка-шарж. Январь 1937 г.» [23]. Очевидно, батько замалював як двоє синів і донька, навантажені речами, покидають отчий дім, змінивши його на наймане житло. Про те, що М.Ф. Боканю була не байдужа доля дітей, свідчить той факт, що втративши вплив на життя дітей, він шукав допомоги у авторитетних для них людей. Виотовив фотоколаж «Участь отрекшихся от отца детей», де описав долю своїх синів: «Такова участь всех пренебрегающих разумом: бессмысленное страдание и безследное уничтожение». Цей колаж у вересні 1936 р. відіслав поштою батуринському фельдшеру К.В. Теслі з проханням вплинути на сина Лева, який уже два роки абсолютно не слухає батька, але рахується з порадами сторонніх людей [24].

М.Ф. Бокань не здавався, прагнув повернути дітей. У листі, написаному за кілька днів до арешту у жовтні 1937 р., до сина Лева (служив у артілі «Перше травня» (Батурин)), знаходимо такі слова: «А что про черный день? А что будет если постигнет тебя недуг, кто о тебе позаботится? Если не отец, мать или старший брат? Все теперишние товарищи от тебя отвернутся, бросят тебя за окно как отжатый лимон. Таков закон материалистов. Это люди дела, а не чувств. В последнем разговоре заметил, что ты начинаешь отрезвевать. Ты признаешь над собой власть отца воспитателя. Если докажешь это на деле, то будет настоящее воскресение из мертвых для тебя, а для нас радостью, что удалось спасти от гибели хоть одного... Подумай об этом и завтра вечером приходи поговорить». Але з невідомих причин така омріяна М.Ф. Боканем розмова не відбулася. І в черговому листі від 12 жовтня 1937 р. він з гіркотою пише: «Напрасно не пришел. Будет ошибка – пеняй на себя. Мое заключение о тебе такое: ты настоящий член «шайки». Изменил тому направлению на которое я тебе указывал, негодный воспринять истину, стремишься к мерзости, берешь огромные деньги, пользуешь землю и ничего не даешь. Ты ходил ко мне с камнем за пазухой и хочешь считаться моим сыном. Не приходи больше ко мне» [25]. Мабуть наступна і остання зустріч батька із сином відбулася уже на судовому засіданні в Чернігові 23 червня 1938 р., куди Лев Бокань був викликаний у якості свідка у справі за звинуваченням батька у контрреволюційній діяльності. Син зазначив, що у висловах підсудного нічого контрреволюційного не помітив, бо останній виступав проти будь-якої влади, а про радянську владу нічого окремо не казав [26].

Єдиним із дітей, кого батько не вважав злочинцем, був Борис, 1909 року народження. М.Ф. Бокань, очевидно, всіх синів навчав справи фотографування, але лише Борис

цією справою заробляв на життя. Він залишився проживати у батьківській хаті та допомагав: виконував підписи до світлин, автором тексту яких був батько. Микола Федорович пишається вчинком Бориса: той відмовився від військової повинності через свої релігійні переконання. За що 26 вересня 1931 р. був заарештований Бахмацьким райвідділом ДПУ за звинуваченням за ст. 56–18 Карного кодексу УРСР. Винним себе не визнав, пояснюючи, що йти в армію та брати в руки зброю не хоче через свої релігійні переконання [27]. Засуджений до 5 років ув'язнення. Борис відбував покарання у Свірському виправно-трудовому таборі (Росія). Батько прагнув полегшити долю сина. Для цього звернувся до толстовців із проханням надати матеріальну допомогу ув'язненому. На прохання допомогти, толстовці попросили надати копії заяв Бориса до сільської ради і РІК, щоб «глибже ознакомилися с внутреним миром его». М.Ф. Бокань відмовився надсилати такі документи, допомоги від В.Г. Черткова не отримав [28]. Але все ж Борис був звільнений достроково 14 березня 1933 р. Вдруге його заарештували разом із батьком 17 жовтня 1937 р. Визнаний винним у тому, що в 1936–1937 рр. вороже висловлювався стосовно виконання державних зобов'язань, а в 1933–1935 рр. брав участь у створенні фотознімків релігійно-антирадянського характеру. Спецколегією Чернігівського обласного суду 23 червня 1938 р. засуджений за статтею 54–10 ч. 2 Карного кодексу УРСР до 5 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах [29]. Б.М. Боканя тоталітарний режим зламав – прагнучи уникнути ув'язнення вдруге, він подає касаційну скаргу до спецколегії Верховного Суду УРСР, де називає своє виховання «затхлим», в результаті якого дотримувався релігійно-філософського світогляду: «В 1935 г. я постепенно, чтобы не заметно для отца, начал отходить от такого мировоззрения. Больше меня влекло к реальной жизни. Я начал заниматься музыкальным самообразованием, желая искупить свою вину за отказ служить в армии – была написана мною опера «Анна Каренина» и отослана перед самым арестом у Киев. Действительно у меня желание было дать советской музыкальной культуре и почитателям её, какой является цветущий советский народ, полезное. С отцом были серьезные споры... я отходил от той гнилой обстановки, какая была у семье Боканя Н. Ф. Если и приходил к отцу подписать снимки, то только не желая вносить раздора в семье и обеспечить спокойное занятие музыкой» [30]. За довідкою УМДБ в Чернігівській області від 27 липня 1949 р., Борис помер 8 грудня 1939 р. у Північно-Східному ВТТ (Росія), причина смерті не вказана [31].

Іл. 3. «Отбывший тюремное заключение за сопротивление войне». Фото М.Ф. Боканя

Іл. 4. «Зарисовка-шарж. Январь 1937 г.». Малюнок М.Ф. Боканя

Варто зазначити, що М.Ф. Боканя та його сина Бориса було реабілітовано за висновками заступника генерального прокурора України від 15 січня 1993 р. [32].

Отже, документи особового походження, виявлені у архівно-кримінальній справі М.Ф. Боканя

цінні не лише з біографічної точки зору, але й для дослідження впливу більшовицького тоталітарного режиму на морально-психологічні зміни у світогляді українців, що призводило до руйнування духовного зв'язку між поколіннями. Дають уявлення, яким було догеноцидне українське суспільство і як воно трансформувалося відповідно до пануючої ідеології. Розглянуті матеріали розкривають процес протистояння більшовицького режиму й індивіда, що закінчився вилученням останнього із суспільства і його фізичним знищенням.

Джерела та література

1. Робота з документами особового походження. Методичний посібник [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/doc_osob_pohod.metod_rec.pdf.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 6, оп. 1, спр. 75489-фп, т. 1, арк. 112
3. Там само, арк. 103.
4. Там само, арк. 9.
5. Там само, арк. 17.
6. Там само, т. 2, арк. 141.
7. Там само, арк. 178–184 зв.
8. Там само, арк. 185 зв.
9. Там само, арк. 141.
10. Там само, арк. 185.
11. Там само, т. 1, арк. 9 зв.
12. Там само, т. 2, арк. 44–108.
13. Демченко Т.П. Великий терор на Чернігівщині (20–30-ті роки ХХ століття). Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна»», 2017. С. 4.
14. ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 75489-фп, т. 2, арк. 186.
15. Там само, арк. 187 зв.
16. Там само, арк. 188 зв.
17. Там само, арк. 190 зв. – 193.
18. Там само, арк. 224–225 зв.
19. Там само, арк. 228 зв.

20. Там само, арк. 225 зв. – 226 зв.
21. Там само, арк. 226 зв. – 227.
22. Там само, арк. 204 – 205.
23. Там само, арк. 135.
24. Там само, арк. 138.
25. Там само, арк. 34–36 зв.
26. Там само, т. 1, арк. 78 зв.
27. Там само, т. 2, арк. 128.
28. Там само, арк. 14.
29. Там само, т. 1, арк. 111.
30. Там само, арк. 95–96 зв.
31. Там само, арк. 103.
32. Там само, арк. 111–112 зв.

Сніжок З. Протистояння особистості та більшовицького тоталітарного режиму у 20–30-х роках ХХ ст. (на основі документів особового походження М.Ф. Боканя)

Матеріали особового походження, що збереглися у архівно-кримінальній справі батуринського фотографа М.Ф. Боканя, розкривають світоглядні переконання автора, які суперечили офіційній ідеології тоталітарного режиму. Вміщують особистий досвід та душевні переживання особистості – опонента більшовицької влади.

Ключові слова: М.Ф. Бокань, більшовицький тоталітарний режим, документи особового походження, Батурин.

Snizhok Z. Opposition of the individual and the Bilshovyk totalitarian regime in the 20–30s of 20 century (based on documents of personal origin of M.F. Bokan)

Materials of personal origins preserved in the archival-criminal case against the Opposition of the individual and the Bilshovyk totalitarian regime in the 20–30s of 20 century (based on documents of personal origin of M.F. Bokan). Materials of personal origins preserved in the archival-criminal case against Baturyn photographer M.F. Bokan reveal the author's worldviews, which contradicted the official ideology of the totalitarian regime. They contain personal experience and emotional experiences of a person – an opponent of the Bilshovyk government.

Key words: M.F. Bokan, Bilshovyk totalitarian regime, documents of personal origin, Baturyn.

[надійшло до редакції: 20.06.2020 р.]

УДК 94(477.51)-054.73:070«1942»

Максим ПОТАПЕНКО
(Ніжин)

Один день з життя Олександра Артемовича: преса окупаційного періоду про виїзд із Ніжина 350-тисячного українського остарбайтера

Преса в системі окупаційної нацистської пропаганди на території України відіграла одну з провідних ролей. Численні газети зосереджували увагу на висвітленні точних успіхів німецької армії та злочинах радянської влади. Не менш важливою була